

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

D-47

Autent:

Andrei EȘANU, redactor științific, acad. EȘANU, Institutul de Științe, Științe și Literatură, Iași, România

Ion UȘUȚĂ, cadavru, Științe și Literatură, Iași, România

Haralambie CORBU, redactor științific, acad. CORBU, Institutul de Științe, Științe și Literatură, Iași, România

Dimitrie DRĂGĂȘ, redactor științific, acad. DRĂGĂȘ, Institutul de Științe, Științe și Literatură, Iași, România

Ștefan S. GURGOVEI, doctor în științe, acad. GURGOVEI, Științe și Literatură, Iași, România

Constantin REXĂȘTEANU, doctor în științe, acad. REXĂȘTEANU, Științe și Literatură, Iași, România

George BOBĂȚĂ, doctor în științe, acad. BOBĂȚĂ, Științe și Literatură, Iași, România

[Paul PALTANEA], doctor în științe, acad. PALTANEA, Științe și Literatură, Iași, România

Victor TIVIKIN, doctor în științe, acad. TIVIKIN, Științe și Literatură, Iași, România

Sofia IRIȘI, doctor în științe, acad. IRIȘI, Științe și Literatură, Iași, România

Florin GRAMA, doctor în științe, acad. GRAMA, Științe și Literatură, Iași, România

Vicen GHILĂȘ, doctor în științe, acad. GHILĂȘ, Științe și Literatură, Iași, România

Vicen GHILĂȘ, doctor în științe, acad. GHILĂȘ, Științe și Literatură, Iași, România

Silvia ANINȚĂ, doctor în științe, acad. ANINȚĂ, Științe și Literatură, Iași, România

Valeriu EȘANU, doctor în științe, acad. EȘANU, Științe și Literatură, Iași, România

Valeriu EȘANU, doctor în științe, acad. EȘANU, Științe și Literatură, Iași, România

DINASTIA CANTEMIREȘTILOR

Secolele XVII–XVIII

Coordonator și redactor științific, acad. **Andrei EȘANU**

CUPRINS

<i>Personalități necesare timpului și locului (Gheorghe Duca)</i>	5
<i>Sub steaua Renașterii (Ion Druță)</i>	7
Introducere (<i>Andrei Eșanu</i>)	10
Notă asupra ediției (<i>Andrei Eșanu</i>)	12
Abrevieri	13

CAPITOLUL I

OBÂRȘIA CANTEMIREȘTILOR.

FAMILIA ȘI DOMNIA LUI CONSTANTIN CANTEMIR (1612/1627-1693)

1. Cantemireștii. Eșeu genealogic (<i>Ștefan S. Gorovei</i>)	16
Răzeșii Silișteni până la Cantemir	17
Cantemir: cariera; primele două căsătorii	21
Anița Bantăș, nepoata doamnei lui Duca-Vodă	29
Varia	43
2. Constantin Cantemir (1627-1693). O viață neobișnuită – de la Silișteni la scaunul Moldovei (<i>Constantin Rezachevici</i>)	47
Obârșia numelui Cantemir	47
Data nașterii lui Constantin Cantemir	50
În „steagurile moldovenești” din Polonia	51
Dregător în Țara Românească	55
Revenirea și activitatea în Moldova	57
„La boierie mai mare”	62
Domnia lui Constantin Cantemir	70

3. Fiicele lui Constantin-Vodă Cantemir (<i>Andrei Eșanu, Valentina Eșanu</i>)	93
Ruxandra (1666/1668–ante 1711)	93
Safta (Elisafta) (1676–1696/1697)	95

CAPITOLUL II

ANTIOH CANTEMIR (1670–1724). DOMNIILE, FAMILIA ȘI URMAȘII

1. Domniile (<i>Demir Dragnev</i>)	98
Prima domnie a lui Antioh Cantemir (1695–1700)	98
A doua domnie a lui Antioh Cantemir (1705–1707)	105
2. Familia și descendenții lui Antioh Cantemir (<i>Paul Păltănea</i>)	109
Antioh Cantemir, fiul lui Constantin Cantemir	109
Ioniță Cantemir, fiul lui Antioh	115
Constantin și Dumitrașcu Cantemir, fiii lui Antioh	124
Maria Cantemir, fiica lui Constantin	131
Dimitrie, fiul lui Constantin Cantemir	133
Maria, fiica lui Antioh Cantemir și soțul ei Constantin Dudescu	136
Anița, fiica lui Antioh Cantemir și soțul ei Toader Palade	141

CAPITOLUL III

DIMITRIE CANTEMIR (1673–1723).

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA POLITICĂ (*Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*)

1. Aspecte biografice	156
Considerente privind data nașterii	156
Copilăria și adolescența. Educația și instruirea. Logodna	159
Prima ședere la Constantinopol (1690–1691)	165
Întoarcerea în Moldova (1691–1693)	169
Prima domnie (martie–aprilie 1693)	173
A doua ședere la Constantinopol (1693–1699)	175
Prima căsătorie	181
A treia ședere la Constantinopol (1700–1710)	182
2. A doua domnie a lui Dimitrie Cantemir (8 noiembrie 1710–iulie 1711)	191
Preliminarii. Scurtă privire istorică	191
Urcarea în scaun și primele acțiuni de politică internă și externă	195
Tratatul de alianță cu Rusia (Luțk, aprilie 1711)	203
Manifestul lui Petru I (8 mai 1711, Iavorovo) către locuitorii Moldovei și ai Țării Românești	207
Proclamația-adresare a lui Dimitrie Cantemir către popor	209

Întrevederile lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare	211
Lupta de la Stănilești și consecințele ei (Victor Țvircun).....	216
3. Dimitrie Cantemir în Rusia (Victor Țvircun)	227
4. Aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir de la Moscova la Iași (1935) (Sorin Iftimi).....	243

CAPITOLUL IV

DIMITRIE CANTEMIR – OM DE ȘTIINȚĂ

1. Dimitrie Cantemir și Academia de Științe din Berlin (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu).....	254
2. Dimitrie Cantemir – istoric (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu).....	266
Probleme de istorie națională.....	267
Probleme de istorie universală.....	288
3. Dimitrie Cantemir – geograf (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu).....	297
4. Activitatea cartografică a lui Dimitrie Cantemir (Andrei Eșanu, Valentina Eșanu)	306
5. Scrierile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir (Gheorghe Bobâna).....	321
6. Stat și drept în opera lui Dimitrie Cantemir (Dumitru C. Grama).....	332
Constituirea și evoluția statului	333
Drept și justiție în Țara Moldovei după D. Cantemir	350
Evoluția statutului juridic al Țării Moldovei	355
7. Dimitrie Cantemir – etnolog (Victor Cirimpei).....	359
Datini, obiceiuri și creații populare.....	361
Paremiologie și expresii idiomatice, jocul de cuvinte, frământarea de limbă.....	365
Originea etnică a popoarelor est-romane.....	369
Cu dragoste și mândrie pentru plaiul moldovenesc	370
Valori naționale în memoria, practica și tradiția poporului	373

CAPITOLUL V

DIMITRIE CANTEMIR – OM DE CULTURĂ

1. Dimitrie Cantemir – scriitor (Haralambie Corbu).....	378
2. Dimitrie Cantemir și arta muzicală (teoretician, compozitor, instrumentist și pedagog) (Victor Ghilaș).....	389
Muzica în familia Cantemireștilor.....	389
Sistemul teoretic al muzicii clasice turcești în concepția lui Dimitrie Cantemir	392
Componistica muzicală în preocupările lui Dimitrie Cantemir	405
Dimitrie Cantemir – instrumentist și pedagog	413
Muzica și alte arte în familia lui Dimitrie Cantemir	419
3. Polifonism cultural și civilizațional la Dimitrie Cantemir (Haralambie Corbu).....	428

CAPITOLUL VI

DOAMNELE ȘI DESCENDENȚII

LUI DIMITRIE CANTEMIR (*Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*)

1. Doamnele lui Dimitrie Cantemir	444
Cassandra Cantacuzino-Cantemir (? –1713)	444
Anastasia Trubețkaia-Cantemir (1700/1705–1755)	453
2. Descendenții lui Dimitrie Cantemir	462
Maria Cantemir (1700–1757)	462
Smaragda Cantemir (1701–1720)	477
Matei Cantemir (1703–1771)	478
Constantin Cantemir (1705–1747)	482
Serghei (Șerban) Cantemir (1706–1780)	485
Smaragda-Ecaterina Cantemir-Golițana (1720–1761)	490

CAPITOLUL VII

ANTIOH CANTEMIR (1708–1744) – SCRIITOR, FILOSOF ȘI DIPLOMAT

1. Copilăria și studiile. Formarea intelectuală (<i>Gheorghe Bobâna</i>)	494
2. Antioh Cantemir – diplomat și om politic (<i>Gheorghe Bobâna</i>)	504
3. Antioh Cantemir – scriitor (<i>Haralambie Corbu</i>)	516
4. Antioh Cantemir – filosof (<i>Gheorghe Bobâna</i>)	537
5. Antioh Cantemir – propagator al operei tatălui său (<i>Andrei Eșanu, Valentina Eșanu</i>)	559

CAPITOLUL VIII

STEMELE CANTEMIREȘTILOR (*Silviu Andrieș-Tabac*)

Armele heraldice ale Cantemireștilor	570
1. Armele heraldice utilizate de Cantemirești în calitate de domni ai Țării Moldovei	572
2. Armele heraldice utilizate de Cantemirești în Rusia	580
Încheiere (<i>Andrei Eșanu</i>)	598

ANEXĂ la volum:

Neamul Cantemireștilor. Arbore genealogic (*Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*)

CAPITOLUL I

OBÂRȘIA CANTEMIREȘTILOR. FAMILIA ȘI DOMNIA LUI CONSTANTIN CANTEMIR (1612/1627–1693)

Toate lucrurile, dacă să încep a spune de-nceputul său, mai lesne să înțâleg.

(Miron Costin, *De neamul moldovenilor*)

1. CANTEMIREȘTII. ESEU GENEALOGIC*

Cu toată importanța excepțională pe care neamul Cantemireștilor o prezintă pentru istoria noastră, datorită celui mai ilustru vlăstar al său, genealogia acestei familii nu a preocupat prea mult pe cercetătorii noștri. Firește, toți cei care au scris despre prințul academician s-au ocupat, în trecut, și de strămoșii săi, bazându-se însă mai mult pe datele din *Vita Constantini Cantemyrii*, față de care cei mai mulți au adoptat o poziție rezervată. Lucru firesc, dacă avem în vedere că această lucrare, scrisă pe la 1716¹, în pribegie, unde „autorul de memorii istorice [...] n-avea izvoare scrise cari să-l călăuzească neconținut în înșirarea depărtatelor amintiri din tinerețe”², sau – ca să folosim un titlu consacrat – „auzite de la alții”, e plină de știri eronate uneori, confuze cel mai adesea și aproape întotdeauna foarte greu de controlat. Această situație specială se datorește pierderii vechilor documente ale Cantemireștilor; astfel, o parte dintre ele – cele ale moșiilor părintești – le va fi luat Dimitrie Cantemir în Rusia, așa explicându-se faptul că, pentru moșia de origine, Siliștenii, cel mai vechi document existent e din 2 septembrie 1641³; altă parte a documentelor – cele care priveau moșiile rămase în stăpânirea urmașilor din țară – au ars la mănăstirea Mera, ctitoria familiei, „la vremea cătanelor”⁴, adică la 1716, și la biserica Dancu din Iași, la 24 septembrie 1766⁵. Puținele acte rămase,

* „Revista arhivelor”, An. I, vol. XXXV, nr. 3, București, 1973, p. 481–511. Sunt recunoscător coordonatorului că a propus retipărirea acestui studiu, al cărui autor avea, la data tipării lui, numai 25 de ani. Pregătindu-l acum pentru această ediție, nu am efectuat decât mărunte îndreptări, fără să actualizez trimerile din note. Am pus însă în paranteze drepte, ori de câte ori a fost cazul, precizările cerute de logica textului.

¹ Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir, Viața și opera*, București, 1958, p. 196 (în continuare: Panaitescu P.P., *Dimitrie Cantemir*).

² Iorga N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1969, p. 244 (în continuare: Iorga N., *Istoria literaturii române*).

³ Ghibănescu Gh., *Surete și izvoade*, VII, Iași, 1912, p. XVIII (în continuare: Ghibănescu Gh., *Surete*).

⁴ Antonovici I., *Documente bărlădene*, IV, Bârlad, 1924, p. 341.

⁵ IN, IV, 1924, p. 321.

din întâmplare, cel mai adesea în copii păstrate în alte arhive decât ale urmașilor, au fost folosite de Gh. Ghibănescu⁶. Singurul care s-a încumetat, pe baza documentelor existente și supunând *Vita Constantini Cantemyrii* unei analize severe și prudente, să dea un studiu despre neamul lui Dimitrie Cantemir a fost Sever Zotta⁷. De aproape o jumătate de secol, acest studiu – model al genului la vremea sa – a rămas singura încercare de lămurire a ascendenței lui Dimitrie Cantemir. Mergând pe urmele acestui atât de meritos înaintaș în genealogia moldovenească, am consacrat Cantemireștilor o parte a cercetărilor noastre, adâncind unele dintre ipotezele formulate de Sever Zotta, lămurind unele chestiuni lăsate de el în suspensie și căutând, mai ales, știri despre toți cei care i-au fost *rude și strămoși* ilustrului voievod, fie dinspre tată, fie dinspre mamă. Și chiar dacă aceste cercetări sunt departe de a fi încheiate – în genealogia românească, ele nu se încheie, de altfel, nici într-o viață de om... –, am socotit utilă publicarea primelor rezultate, în speranța că ele vor folosi, poate, biografilor lui Cantemir, dar mai ales în dorința ca studiul de față să constituie un îndemn adresat tuturor celor care pot aduce încă alte lămuriri la deslușirea ascendenței lui Dimitrie Cantemir.

Răzeșii Silișteni până la Cantemir

„...in paterno pago, Silistenii dicto...”

În *Vita Constantini Cantemyrii*, fiul său dă următoarea spiță a răzeșilor din Silișteni: Teodor I → Grigore → Ivan → Vasile → Nistor I → Teodor II → Cantemir (n. 1612) (1435–1500) (1465–1530) (1495–1560) (1525–1590) (1555–1620) (1585–1650) (1615–1680) și Nistor II (n. 1617)⁸.

Așa cum remarca și Sever Zotta⁹, bazându-ne pe revenirea prenumelui Nistor, nu am avea motive să ne îndoim de autenticitatea spiței, începând cu Nistor I, cu atât mai mult cu cât tatăl lui Cantemir *avea* prenumele indicat de nepotul său: pomelnicul de la Bisericiani ni-l dă sub forma *Tudor*¹⁰.

Aplicând acestei spițe regula generațiilor genealogice¹¹ (socotite la un interval de 30 de ani și cu o durată de 65 de ani) și pornind în sens invers, de la Cantemir, care

⁶ Ghibănescu Gh., *Istoria unei moșii*, în „Arhiva”, I, 1889, p. 385–417, 556–574; Idem, *Cantemireștii și Cuzeștii*, în „Arhiva”, XXII, 1911, p. 152–156, 321–333.

⁷ Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, în RA, 1/I, 1924, p. 61–72; 2/1, 1925, p. 204–209; 3/1, 1926, p. 316–327; re-luat în IN, VIII, 1929, p. 205–214; IX, 1931, 1, p. 1–40. Folosim versiunea a doua, în extrasul purtând anul 1931.

⁸ Cantemir D., *Viața lui Constantin Cantemir zis cel Bătrân, domnul Moldovei*, în românește de Radu Albala, București, 1960, p. 1 (în continuare: Cantemir D., *Viața*); cifrele din paranteze reprezintă răstimpul generației genealogice.

⁹ Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 3.

¹⁰ Linta Elena, *Pomelnicul de la Bisericiani în Bel. XIV București 1967*, p. 437.

aparține generației 1615–1680, constatăm că Teodor I a trăit pe la 1435–1500. Or, la această vreme, e atestat documentar *Pătru Silișteanul*, care, la 15 octombrie 1491, a cumpărat satul Mănești, cu o mănăstire, „la obârșia Ialanului”. Acest strămoș¹², „uitat” de Dimitrie Cantemir, a întemeiat un domeniu compus din câteva sate învecinate, el însuși descălecând satul numit mai apoi Silișteni, tot pe valea Elanului (Ialanului), leagănul Cantemireștilor. „Astăzi, cel dintâi sat ce-l udă Elanul e *Urlați* [...]. La un kilometru mai sus de Urlați, se deschid două văi: una pe dreapta, valea Recei, îngustă și păduroasă, alta spre stânga, dinspre *Grumezoaia*, valea Elanului, care duce la fundul văii Elanului [...]. Din pânțelece ale acestor dealuri păduroase, care trebuie să cuprindă câteva mii de ha de pădure, izvorăsc 3 ape: *Drislavețul*, pe care e așezat Hușii, cu direcțiunea de la N–VV spre S–EE; *Sărata*, cu direcția de la NN–V spre SS–E și *Elanul*, cu direcția de la N [la] S”¹³. Aceste elemente de topografie istorică, furnizate de un cunoscător autorizat al vechiului ținut Fălciu – Gh. Ghibănescu – vor ajuta la înțelegerea celor ce urmează, căci, pe o rază „de 6–7 km de la Urlați în sus, spre obârșia Elanului, au stătut, din vechi, 3 așezări de sate: *Măneștii*, *Plăvățeștii* și *Siliștenii*, toate azi dispărute”¹⁴. În adevăr, uricul din 1491 arată că Măneștii erau așezați chiar la izvor, „la obârșia Elanului”¹⁵, ca și Siliștenii¹⁶, care, pe vremea lui Cantemir, ajunsese să fie împărțit „în trei bătrâni”: Ioan Morariu, Petea și – firește – *Pătru Silișteanul*¹⁷. Mănăstirea lui Man din Mănești a devenit, probabil, „mănăstirea părintească numită Urlați”¹⁸, în jurul căreia, timp de două secole, Siliștenii s-au îngropat ca „în cimitirul strămoșilor”¹⁹. Acesta a fost nucleul de la care va porni și viitorul domn în alcătuirea marelui său domeniu fălcian: răzeș în Silișteni, el a putut cumpăra întâi satele învecinate, pe urmă cele mai îndepărtate, mai ales după urcarea sa pe tronul țării.

Urmașii lui Pătru Silișteanul îi aflăm spre mijlocul veacului al XVI-lea. Un *Fetion Silișteanul* slujise „cu credință” pe Ștefăniță-Vodă (1517–1527), primind de la acesta – *ocină și vislujenie* – jumătate din satul Pârțești, unde a fost Petru Pârțea, *la Gura Săratei*²⁰. Apartenența lui Fetion Silișteanul la neamul întemeiat de Pătru Silișteanul o probează nu numai numele, ci și situarea geografică a satului „la Gura Săratei”, pârâu al cărui izvor – cum am văzut mai sus – e lângă al Elanului, ceea ce înseamnă că satul Pârțești era foarte apropiat de celelalte sate ale Siliștenilor. Fetion, călugărindu-se sub numele

¹² DIR, XV/2, București, 1954, p. 162, nr. 148 (toate volumele citate din DIR sunt din seria „A. Moldova”).

¹³ Ghibănescu Gh., *Surete*, VII, p. XII (subl. n.).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ DIR, cit., p. 61, nr. 62.

¹⁶ Ghibănescu Gh., *Surete*, VII, p. XX.

¹⁷ Ghibănescu Gh., *Din traista cu vorbe*, Iași, 1906, p. 392; Idem, *Surete*, VII, p. XXI.

¹⁸ Cantemir D., *Viața*, p. 2; cf. Grigoraș N., *Primele mănăstiri și biserici moldovenești*, în „Studii și cercetări istorice”, XX, Iași, 1947, p. 126.

¹⁹ Cantemir D., *Viața*, p. 2.

²⁰ DIR, XVI/1, București, 1953, nr. 299, p. 333.

Tudor – *identic cu al tatălui lui Cantemir-Vodă!* – și neavând copii, și-a vândut, la 1531, jumătatea de sat fraților săi, Dan și Furdui Silișteanul²¹. La rândul său, acesta din urmă și-a vândut partea sa din Pârtești – „jumătate din jumătatea de jos” – la 30 aprilie 1555²². Aproape un veac mai târziu, la 12 aprilie 1646, se amintește că Racoviță Cehan a cumpărat 1/6 din Pârtești de la Anesia și fiica ei Varvara, nepoatele Silișteanului²³, personaj care nu poate fi decât Dan Silișteanul.

Am arătat mai sus că spița alcătuită de Dimitrie Cantemir la 1716 cuprinde un *Iban*, trăitor pe la 1495–1560, al cărui nume a fost tradus *Ivan*. Dar, textul inițial fiind scris în latină, cu toate numele adaptate formelor acestei limbi – Theodorus, Gregorius, Basilus etc. – e foarte greu de crezut că autorul va fi redat în formă slavă tocmai numele acestui străbun. Ni se pare că suntem foarte aproape de adevăr presupunând că *Iban* este o formă coruptă – din acelea cu care, alături de confuzii și erori cronologice, copiștii ulteriori au împănat așa de bine cartea întreagă – pentru *Dan*. Acesta este, după părerea noastră, *al doilea strămoș cunoscut* al lui Dimitrie Cantemir, pe linie paternă. Cât privește strămoșul cu care voievodul pare că se mândrea cel mai mult – „Teodor Cantemir”, pârcălabul de Chilia –, fie-ne îngăduită o remarcă: Dimitrie Cantemir citează un document din anul 6951, de la „domnitorul Ștefan”²⁴, pe care-l confundă (din neatenție sau voit) cu Ștefan cel Mare. *Dar veleatul 6951 corespunde anului 1443, când realmente domnea un Ștefan – Ștefan al II-lea (1442–1447) –, iar lista pârcălabilor de Chilia nu conține niciun nume înainte de 1465*²⁵. Cine știe ce document din 1443 va fi avut sub ochi Dimitrie Cantemir când a scris pasajul respectiv, întărit și în *Descrierea Moldovei*, prin publicarea unui act, care, așa cum e redat, e o plăsmuire evidentă. Încă o dată: cine știe?!...

O dată fixate jaloanele Pătru – Dan – Nistor I, să ne ocupăm de *Tudor Silișteanul* și familia sa. După spusele nepotului său – născut însă la aproape cinci decenii după moartea lui –, Tudor a fost căsătorit de două ori: prima lui soție – singura cunoscută documentar, de altfel – mama lui Cantemir, era dintr-un neam de răzeși de pe aceeași vale a Elanului, și care descindea ea însăși dintr-o spiță a Siliștenilor²⁶; se numea *Maria* și a avut doi copii: pe *Macrina* monahia – al cărei nume îl găsim și în pomelnicul Bisericanilor²⁷ – și pe *Cantemir*; după moartea sa, în mai 1613 –, „șase luni după nașterea lui Constantin”, recte Cantemir – Tudor s-a recăsătorit, cu o femeie rămasă necunoscu-

²¹ *Ibidem*.

²² DIR, XVI/2, București, 1951, nr. 74, p. 81.

²³ Ghibănescu Gh., *Surete*, VIII, Iași, 1914, p. 296.

²⁴ Cantemir D., *Viața*, p. 1.

²⁵ Stoicescu N., *Lista marilor dregători moldoveni (1384–1711)*, în AIIAI, VIII, 1971, p. 407; un pârcălab *nenumit* la 1446, deci tot sub Ștefan al II-lea.

²⁶ Ghibănescu Gh., *Un izvod genealogic al răzeșilor din Silișteni, înrudiți cu Cantemireștii*, în ArhGen, II, Iași, 1913, p. 76–80; deși foarte confuz – ca toate spițele răzeșești –, izvodul are elemente controlabile: Romașco e pomelit la 1641, iar doi fii și ginerele – la 1690 (Idem, *Surete*, VII, p. XXII, nota 1).

²⁷ Lița Elena, *Pomelnicul de la Bisericani*, p. 437.

tă, mama lui *Nistor II*. Acesta, născut la 1617 – „mai tânăr cu cinci ani” –, ar fi murit, zice Cantemir, la 48 de ani²⁸, adică în 1665, ceea ce nu poate fi adevărat, pentru următoarele motive:

a) câteva rânduri mai sus, se spune că Macrina „a fost astrucată cu cinste de frații ei, Cantemir și *Nistor*”²⁹, în anul 1677;

b) *Nistor* a fost „ferecat vreme de un an de zile în închisori, de către domnul Moldovei Dimitrie Cantacuzino, din pricina fugii frățâne-său Constantin, în Țara Românească”³⁰; or, această nouă domnie a lui Dimitrie Cantacuzino se plasează în intervalul ianuarie 1684–iunie 1685, iar Cantemir a fugit în 1684³¹.

Rezultă că *Nistor* a murit în 1685, puțin înainte de urcarea pe tron a fratelui său, în vârstă de 68 de ani, și nu 48, cifră care este tot vreo greșeală de-a copiștilor.

După mărturia fiului său, viitorul domn Constantin Cantemir s-a născut la Silișteni, la 8 noiembrie 1612³²; nu avem motive să ne îndoim de această dată: la 1685, Neculce îl arată „om bătrân, ca de șaptezeci de ani”³³; dar însuși numele lui arată că s-a născut la 1612, anul venirii în Moldova – ca participant la bătălia de la Cornul lui Sas (iulie 1612) – a cunoscutei căpetenii tătare Cantemir Mârzacul.

Toate informațiile care urmează în cuprinsul cărții, autorul le știa, desigur, chiar din gura tatălui său, care i le va fi povestit, în acele nopți geroase, petrecute la gura sobei, în palatul din Iași, când fiul îi tălmăcea înțelesul pildelor religioase. Cantemir a rămas orfan la vârsta de 15 ani, tatăl său Tudor murind într-o încăierare produsă de vreo incursiune tătarească din Bugeac – cum trebuie să fi fost foarte multe în acel marginaș ținut fâlcian – și nu numaidecât într-o mare năvălire a hanului însuși, care s-a produs la 1624³⁴. Sever Zotta a arătat, încă din 1924, că, în textul care relatează moartea lui Tudor, copiștii au făcut o greșeală, punând „anul Domnului 1627” ca an al morții lui *Nistor*, când, în realitate, el se referă la Tudor³⁵! Ediția din 1924 a *Vieții lui Constantin Cantemir* în românește, cea din 1943, ca și traducerea, din 1960, a lui Radu Albala, păstrează în chip straniu această inadvertență, care nu putea să existe în original. Socotim că ar fi mult mai bine ca, menționându-se intervenția editorului, să se corecteze fraza în sensul indicat de Sever Zotta: „În anul Domnului 1627, când au năvălit tătarii din Crâm și din Bugeag...”

²⁸ Cantemir D., *Viața*, p. 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, p. 48 și urm.

³² *Ibidem*, p. 1. [Cu privire la anul nașterii lui Cantemir, vezi Sion I.T., *S-a născut Cantemir bătrânul în anul 1612?*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 1–2, p. 207–214; autorul argumentează convingător că viitorul domn s-ar fi născut, de fapt, la 1626 și corectează, în consecință, și alte repere din biografia acestuia.]

³³ Neculce I., *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan, ediția a II-a revăzută, București, 1959, p. 87 (în continuare: Neculce I., *Letopisețul Țării Moldovei*).

³⁴ Iorga N., *Istoria literaturii române*, p. 242.

³⁵ Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 3.

După această întâmplare, a urmat, pentru Cantemir, „*pierderea* desăvârșită a stăpânirilor sale” – după traducerea lui N. Iorga³⁶ sau „*cumplita pustuire* a moșiilor sale” – după traducerea lui Radu Albala³⁷, ceea ce, în treacăt fie zis, nu e tocmai totuna. Ceea ce e sigur, e că frații și-au *vândut* o parte din ocini; un document din 1641 menționează că „*fi-ii Silișteanului din Bârlad*” au vândut satul Silișteni lui Petre Cehan³⁸; acesta din urmă moare între 10 aprilie 1628³⁹ și 28 noiembrie 1630⁴⁰, ceea ce confirmă, indirect, moartea anterioară a lui Tudor Silișteanul. Că nu a fost vândut *tot* satul cu acest prilej, ci numai unele părți din bătrânul Pătru Silișteanul, o arată și faptul că fiul lui Petre Cehan, viitorul mare-logofăt Racoviță Cehan († 15 decembrie 1664) a cumpărat și el 1/6 din Silișteni, de la șapte răzeși de acolo, odată cu 1/6 din Pârțești pe Sărata de la nepoatele lui [Dan]⁴¹ Silișteanul⁴². Aceste cumpărături succesive ale Cehanilor de la neamul Siliștenilor ar putea arăta, cum a presupus și Sever Zotta⁴³, o anume înrudire, deocamdată neidentificată.

Cantemir: cariera; primele două căsătorii

„...om de țeară, moldovan drept...”

a) Până la 1664, *cariera lui Cantemir Silișteanul* se poate urmări doar pe baza celor scrise de fiul său, care ne relatează că la 15 ani, adică în 1627, Cantemir a plecat în Polonia, într-o vreme când „între leși și suedezi se purta neconținut război”⁴⁴. Așa trebuie să fie, căci pacea s-a încheiat abia la 16 septembrie 1629, la Altmark. Firește, pe atunci nu domnea Jan Kasimir, care ajunge pe un tron abia la 1648. Dimitrie Cantemir mai spune că tatăl său „a obținut sarcina de căpitan peste o mie de ostași de armătură ușoară”⁴⁵; *la 15 ani nu putea obține această slujbă*; dar biograful adaugă amănuntul că viteazul ostaș și-a păstrat funcția *timp de 17 ani*⁴⁶. Având în vedere că el s-a întors în țară la 1660, cum vom arăta mai jos, credem că *răstimpul de 17 ani reprezintă perioada 1643–1660*; aceasta înseamnă că a obținut respectiva funcție *la 31 de ani*, ceea ce e

³⁶ Cantemir D., *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, traducere românească de N. Iorga, ediție nouă, îngrijită de Liliana N. Iorga, Craiova, 1943, p. 22 (subl. n.).

³⁷ Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, cit., p. 3 (subl. n.).

³⁸ Ghibănescu Gh., *Surete*, VIII, p. 286.

³⁹ CDM, II, București, 1959, nr. 415, p. 98.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 609, p. 138; vezi și Racoviță-Cehan M., *Familia Racoviță-Cehan. Fișe nominale și fotografii*, București, 1942, p. 4–5.

⁴¹ Vezi mai sus.

⁴² Ghibănescu Gh., *Surete*, VIII, p. 296.

⁴³ Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 4.

⁴⁴ Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, p. 3.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

cu mult mai plauzibil. În 1665 a izbucnit un nou război polono-suedez, în timpul căruia Cantemir a săvârșit „multe isprăvi strălucite și vitejești”⁴⁷; apoi, „împăcându-se în sfârșit lucrurile între leși și suedezi”⁴⁸ prin pacea de la Oliva (3 mai 1660), Cantemir a pornit spre țară.

Terminând acest capitol din viața lui Cantemir, fiul biograf repetă că tatăl său a slujit în oastea polonă 17 ani. E foarte probabil că unul dintre copiștii manuscrisului a făcut *el* socoteala $1627 + 17 = 1644$, fixând astfel acest an pentru întoarcerea lui Cantemir, căci, altfel, e imposibil să fi pus Dimitrie Cantemir *însuși* această dată; el, istoricul țării sale, nu putea să fixeze domnia lui Grigorașcu Ghica la 1644; de altfel, din filele următoare ale cărții reiese că *acolo unde nu cunoștea anul precis, Dimitrie Cantemir lăsa locul gol*. Ne aflăm deci, iarăși, în fața unei evidente erori care trebuie corectată de editori.

Miron Costin ne spune că în bătălia de la Florești (22 mai 1660), dintre Gheorghe Rákóczi al II-lea și turci, a participat și „Cantemir, pre atunce ceauș la munteni”⁴⁹. În acest caz, înseamnă că, în adevăr, Cantemir s-a întors din Polonia la 1660 și a trecut în Țara Românească, dar la Constantin Șerban, nu la Grigore Ghica, a cărui domnie munteană începe abia în septembrie. *Ceauș spătăresc* până la 1664, ostașul care avea acum 52 de ani se întoarce în Moldova, unde domnea Istratie Dabija (septembrie 1661–septembrie 1665), care-i încredințează *vornicia de Bârlad*⁵⁰. Îl găsim în această funcție la 1 septembrie 1664⁵¹ – ceea ce arată că a revenit în Moldova în timpul verii, după ce, în toamna lui 1663, fusese în campania de la Leva⁵² – și la 12 martie 1667⁵³. Probabil, în cursul anului 1668 a devenit *armaș*, prima mențiune cu acest titlu datând din 29 ianuarie 1669⁵⁴, iar a doua din 21 iunie 1669⁵⁵; e posibil că a păstrat această funcție până la 1672, când, în urma înăbușirii revoltei lui Hâncu și Durac, a luat locul celui dintâi, ca *serdar*, și nu mare-clucer, cum zice fiul său⁵⁶. Ca serdar, apare prima oară la 26 aprilie 1672⁵⁷ și apoi la 28 sep-

⁴⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Costin M., *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1944, p. 217; și cronicarul muntean Radu Greceanu știa că bătrânul Cantemir a fost întâi „lefeciu, apoi și ceauș la steagul spătăresc aicea în țară” (Iorga N., *Istoria literaturii române*, cit., p. 248).

⁵⁰ Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, p. 14.

⁵¹ Antonovici I., *Documente bârlădene*, IV, cit., p. 100.

⁵² Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, p. 6.

⁵³ Iorga N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, București, 1904, p. 25 (în continuare: Iorga N., *Studii și documente*).

⁵⁴ CDM, III, București, 1963, nr. 1726, p. 369.

⁵⁵ Ghibănescu Gh., *Surete*, XXV (Kogălniceni), Iași, 1932, p. CCXCVI; de asemenea, și la 8 iulie 1669 (Ghibănescu Gh., *Ispisoace și zapise*, III, 2, Iași, 1910, p. 87; în continuare: Ghibănescu Gh., *Ispisoace*). În documentul din 20 iulie 1669 (*Ibidem*, p. 90), Cantemir e menționat *vornic de Bârlad*, așa cum figura în documentul – cu o dată mai veche – prezentat atunci de Gavril Costache.

⁵⁶ Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, p. 17; dar e foarte posibil să fi devenit serdar în urma avansării lui Alexandru Buhuș ca mare-hatman, înainte de noiembrie 1671 (Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 358; în continuare: Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*).

⁵⁷ Ghibănescu Gh., *Istoria unei moșii*, în „Arhiva”, I, 1889, p. 405–406.

tembrie 1672⁵⁸; în anii următori, făcând cumpărături sau primind dani, poartă același titlu. Biografia pretinde că, odată cu ucircaea lui Antonie Ruset în scaunul Moldovei (noiembrie 1675), „Cantemir se lepădă de caftan și stătu fără dregătorie acasă la el, vreme de aproape de doi ani”⁵⁹. În realitate, documente din 1676, 1677 și 1678⁶⁰ ni-l arată purtând același titlu, fără obișnuita particulă *biv*, ca și în anii următori, până în noiembrie 1681⁶¹. În august 1682 era deja – abia acum! – *clucer*⁶². Cu acest titlu a plecat în pribegie, în Țara Românească, în iulie sau august 1683, „împreună cu mulți alți boieri”⁶³, și tot acesta e titlul pe care ni-l dau Ilie Moțoc și Savin Zmuncilă în celebra lor scrisoare din 28 noiembrie 1683, către „cinstiții frații noștri, *Cantemir clucerul* și alți boieri pribegi”⁶⁴.

În noua sa domnie (ianuarie 1684–iunie 1685), Dumitrașco Cantacuzino s-a arătat și mai vrăjmaș lui Cantemir, fiind acum ațâțat și de intriganți. Simțindu-și viața în pericol, Cantemir a pribegit din nou – în vara lui 1684, pare-se –, în Țara Românească, la Șerban Cantacuzino, care încă din anul precedent îi promisese sprijinul pentru domnie.

La 15 iunie 1685, Cantemir Silișteanul devenea domn al Moldovei, sub numele de Constantin-Vodă; de aici încolo, biografia sa este o pagină – nu dintre cele mai curate... – din istoria țării.

Prin urmare, cariera sa⁶⁵ e următoarea: *mercenar în oastea polonă*: 1627–1660 (*comandant de unitate*: 1643–1660); *ceauș spătăresc* în Țara Românească: 1660–1664; *vornic de Bârlad*: 1664–1668; *armaș*: 1668–1672; *serdar*: 1672–1681; *mare-clucer*: 1681–1684; *domn al Moldovei*: 1685–1693.

b) „În anul 1646, în vârstă de treizeci și patru de ani, [Cantemir] își luă, silit de vodă [Grigore Ghica], cea dintâi soție, pe Anastasia – nepoată de văr după tată a însuși domnitorului – care, după patruzeci de zile de căsătorie, se prăpădi de o boală molipsitoare.”⁶⁶ Anul e inexact, fiind, desigur, o „completare” a copiștilor; nu putea să dea aceste amănunte Dimitrie Cantemir, care știa că la 1646 tatăl său era în Polonia și că nici nu începuse războiul polono-suedez în care acesta se ilustrase (1655–1660). De altfel, *intercalarea* pasajului nu lasă nicio îndoială asupra faptului că e vorba de anul 1664, înainte de 1 septembrie, când Cantemir se afla, cum am arătat, în Moldova. Pasajul ar putea fi deci resta-

⁵⁸ Iorga N., *Studii și documente*, XXII, 1913, p. 355.

⁵⁹ Cantemir D., *Viața*, ed. Radu Albala, p. 24.

⁶⁰ *Creșterea colecțiilor Academiei Române*, București, 1938–1942, p. 149–150, doc. din 1676–1677 (în continuare: *Creșterea colecțiilor*); Iorga N., *Istoria literaturii române*, cit., p. 256 (doc. din 18 martie 1678).

⁶¹ Ghibănescu Gh., *Surete*, VII, p. 140; un document din 16 iunie 1681 vorbește de Cantemir *fost vornic* (CDM, IV, București, 1970, nr. 641, p. 156); o fi greșit datat? Totuși o perioadă de intrerupere la serdărie a avut și Cantemir, dar nu în 1675–1678, ci în 1680–1681: un act din 9 ianuarie 1680 (Costin M., *Opere complete*, ed. V.A. Urechia, I, București, 1886, p. 708), unul din 13 octombrie 1680 (Iorga N., *Studii și documente*, V, 1903, p. 45) și alte două, din martie 1681 (CDM, IV, nr. 595–596, p. 147) îl arată *fost serdar*.

⁶² CDM, IV, nr. 740, p. 176.

⁶³ Cantemir D., *Viața*, p. 34.

⁶⁴ Iorga N., *Scrisori de boieri*, București, 1912, p. 92–93.

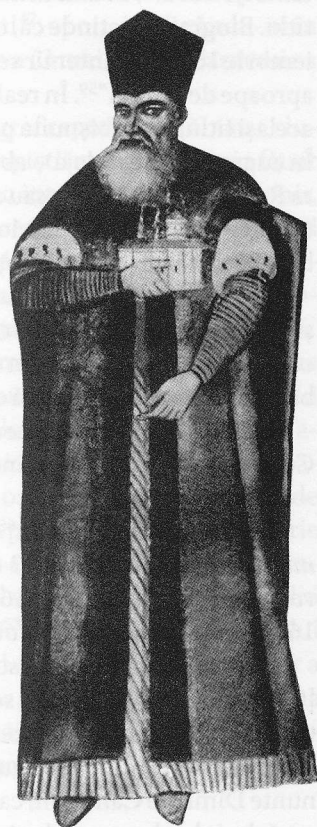
⁶⁵ Puțin diferită de cea prezentată de Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p. 267.

⁶⁶ Cantemir D., *Viața*, loc. cit.

bilit, astfel: „În anul 1664, își luă, silit de vodă, cea dintâi soție, în vârstă de 34 de ani, pe Anastasia...”, dacă nu cumva precizarea vârstei e ulterioară comiterii greșelii de an, căci la 1646, Cantemir avea, firește, 34 de ani.

Dar, chiar și așa restabilită informația, căsătoria lui Cantemir cu o nepoată a lui Grigore Ghica ni se pare imposibilă: dacă Gheorghe Ghica, tatăl lui Grigore, se născuse pe la 1598⁶⁷, iar Grigore însuși se căsătorise pe la 1657⁶⁸, înseamnă că se născuse pe la 1630; o nepoată de văr nu se putea naște, la rândul-i, decât pe la 1660. Nu se căsătorea un om de 52 de ani cu o copilă de 4-5 ani! Înșă dacă socotim rudenția afirmată ca reflectând o realitate, e vorba, mai degrabă și mai sigur, de o vară a lui Grigore Ghica. În adevăr, exista obiceiul de a desemna verii după înrudirea față de părinți, și acest mod de a preciza înrudirile – pe care-l vom ilustra cândva cu mai multe exemple – îngreunează considerabil cercetările genealogice. De altfel, vom constata ceva mai încolo că Dimitrie Cantemir însuși folosește acești termeni când scrie despre mama sa.

Având în vedere aceste amănunte, prima soție a lui Cantemir – dacă a existat – era o vară ori de-a lui Grigore Ghica, ori de-a soției sale, Maria Sturza. În primul caz, trebuie ținut seama că bătrânul Ghica avusese de soție și pe o anume Smaranda, fata unui Stamate din Broșteni (Dorohoi)⁶⁹. A doua variantă, bănuită și de Sever Zotta⁷⁰, nu ni se pare posibilă, întrucât, în primul rând, rudele Mariei Sturza sunt îndeajuns de bine cunoscute⁷¹, iar în al doilea rând, biografia precizează că înrudenirea era după tată, nu după soție.

Constantin Cantemir, domn al Țării Moldovei. După tabloul votiv de la biserica măn. Mira, sec. al XVIII-lea

⁶⁷ Veress A., *Pribeția lui Grigorașcu-Vodă prin Ungaria și aiurea*, în AAR MSI, s. III, tom. II, mem. 7, București, 1924, p. 1, nota 2: în 1658 avea 60 de ani.

⁶⁸ L-a însoțit Gheorghe Ștefan-Vodă în timpul domniei sale (1653–1658), „cu nepoată-sa, fata Sturdzii vistiernicului”, făcându-l agă (Costin M., *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 192); prima mențiune cu acest titlu e din decembrie 1657 (Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p. 403), ceea ce înseamnă că în acel an s-a făcut căsătoria.

⁶⁹ CDM, III, nr. 1683, p. 360; CDM, IV, nr. 526, p. 133; *Creșterea colecțiilor, VII–XII*, 1916, p. 90; despre această căsătorie și urmașii rezultați din ea, așteptăm publicarea studiului redactat de Paul Cernovodeanu. [Cf. Cernovodeanu Paul, *Știri privitoare la Gheorghe Ghica-Vodă al Moldovei (1658–1659) și la familia sa*, în AIIAI, XIX, 1982, p. 333–352 (I); XX, 1983, p. 121–133 (II); XXI, 1984, p. 169–178 (III).]

⁷⁰ Zotta S., *Despre neamul Cantemireștilor*, p. 4.

⁷¹ Cf. Gorovei Șt.S., *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXIV, Iași, 1973, p. 109–126.

Un genealogist din veacul trecut, Costache Tufescu, a crezut că poate da, în spițele sale⁷² – extrem de interesante, de altfel –, unele amănunte despre „ce al doile fimiai a D(omnului) Cantimir”, afirmând că era fiica hatmanului Miho⁷³; dar acesta este *Miho Racotă*, hatman în Moldova la 1616–1618⁷⁴, fratele celebrului aga Leca. O înrudire a acestora cu Ghiculeștii nu ne e, personal, cunoscută, dar această posibilitate nu trebuie cu totul exclusă din perspectiva viitoarelor cercetări, dacă ținem seama de faptul că Racoteștii erau, ca și Ghiculeștii, *albanezi de origine*, din același flux, probabil, din care făcuse parte și aga Neculai Coci, tatăl lui Vasile Lupu⁷⁵.

c) „În anul ... [Cantemir] își ia de soție pe o fată din neamul boieresc al Găneștilor, Ruxandra, care rămăsese singură din tot neamul ei; [...] ea a trăit numai trei ani, și dintr-însa s-a născut Ruxandra, cea dintâi fiică a lui.”⁷⁶

Data acestei căsătorii se poate ușor determina: este anul 1665, înaintea morții lui Dabija-Vodă (11 septembrie 1665); în schimb, încercările mai vechi de a identifica pe „Ruxandra Gane” au rămas infructuoase, cu toate încercările întreprinse de Gh. Ghibănescu⁷⁷ și C. Gane⁷⁸. Dar acum, știind că manuscrisul biografiei conține atâtea greșeli de transcriere, ne putem întreba dacă „ganestiorum”, care a ajuns până la noi, reprezintă notația autorului sau e o deformare.

Întâmplător, am reușit s-o identificăm pe această pretinsă „Ruxandra Gane”⁷⁹, grație unui document publicat de I. Antonovici. Acest document, din 8 iulie 1737, este o poruncă a lui Grigore-Vodă Ghica către Vasile Sturza biv-vel-stolnic, în pricina iscată între postelnicul Ion Ursuleț și stolnicul Ion Bogdan pentru satul Ceucanii de la Tutova, „zicând Ursuleț postelnicul că acel sat Ceucanii iaste giumătate a lui, de pe moșul său *Iordachi, ce-au fost frate cu Bâia, moașe stolnecului Bogdan*”⁸⁰.

Stolnicul Ion Bogdan era fiul hatmanului Lupu Bogdan, născut în 1662⁸¹ și căsătorit în 1683 cu Ruxandra, fata lui Cantemir. Prin urmare, „*Bâia, moașe stolnecului Bogdan*”

⁷² Comentate întâi de Zotta S., *O colecție veche de spițe de neam*, în RI, XIII, București, 1927, 1–3, p. 45–51 și 10–12, p. 371–376; XIV, 1928, 4–6, p. 155–160 (în continuare: Zotta S., *O colecție veche*); publicate apoi de Bezviconi G., *Costache Tufescu și opera lui*, în DTN, III, Chișinău, 1935, 17–20, p. 6–21; unele considerații pe marginea lor a făcut, recent, profesorul Cihodaru C., *Originea spătarului Neculai Milescu*, în AȘUI, istorie, XVII, 1971, 2, p. 157–160.

⁷³ Zotta S., *O colecție veche*, XIII, 1–3, p. 46; Tufescu credea că era a doua soție, după prima din Țara Românească.

⁷⁴ Stoicescu N., *Dicționar al marilor dregători*, p. 233.

⁷⁵ Astfel, e deosebit de sugestiv faptul că mama lui Miho Racotă se numea Cherața (Stoicescu N., *op. cit.*, p. 80), ca și una dintre verele primare ale lui Vasile Lupu (*Ibidem*, p. 410). Grupul acesta de albanezi ar trebui studiat amănunțit.

⁷⁶ Cantemir D., *Viața*, p. 15.

⁷⁷ Ghibănescu Gh., *Spița familiei Gane*, în IN, III, Iași, 1923, p. 147 (socotind, absolut arbitrar, că Ruxandra era fiica lui Nechifor Gane din ținutul Sucevei!).

⁷⁸ Gane C., *Pe aripa vremii*, București, 1923, p. 15–16.

⁷⁹ Paralel și independent, la aceeași identificare a ajuns și dl. Em. Bogdan (Franța); cf. scrisorile d-sale din 4. IV. și 9. VII. 1969. [Emanuel R. Bogdan (1922–1981) și-a publicat rezultatele cercetărilor sale – sub titlul *Originea și înruderile primilor Cantemirești* – în 1973, în ziarul „Stindardul” din München (nr. 126, p. 2); am reprodus acest articol în ArhGen, IV (IX), 1997, 1–2, p. 201–204.]

⁸⁰ Antonovici I., *Documente bărlădene*, IV, p. 340; vezi și p. 342: „a lui lordache și a surori-sa, a Băiei”.

⁸¹ La 1679, avea 17 ani (Cantemir D., *Viața*, p. 26).